

Dijitalleşmenin İnsan Haklarına Getirdiği İkilemleri Savunmasız Gruplar Örneği Üzerinden Anlamak

Herausforderungen der Digitalisierung im Hinblick auf die Menschenrechte aus der Perspektive schutzbedürftiger Gruppen

Dr. Melih Uğraş Erol*

ÖZ

Savunmasız gruplar, toplum içerisinde fiziksel veya zihinsel olarak kolayca incinebilen veya saldırıya uğrayabilen kişilerdir. Savunmasız gruplar için yaşanmakta olan dijital çağ farklı açılardan önem arz etmektedir. Dijital çağ savunmasız gruplar için bir yandan insan haklarının kullanılmasını ve korunmasını kolaylaştırırken diğer yandan insan haklarının daha kolay ihlal ve istismar edilebildiği bir ikili ortamı yaratmaktadır. Bu ikilemlerin en önemli örneklerinden bir tanesi bir yanda dijital çağda ifade özgürlüğü diğer yanda ise savunmasız grupların karşılaşacakları çevrimiçi nefret söylemleridir. Çevrimiçi nefret söylemleri savunmasız grupların insan hakları ve topluma katılımları üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Ancak aynı teknoloji ceza hukuku kapsamında bir suç olarak kabul edilmesi şart olan nefret söylemlerinde bulunanların tespitini ve hatta bu söylemlerin engellenmesini de kolaylaştırabilir. Ayrıca savunmasız gruplar açısından dijitalleşme sağlık haklarına erişimi kolaylaştırırken olası veri güvenliği ihlallerini ve ayrımcılığı beraberinde getirebilme tehdidini de barındırmaktadır. Savunmasız grupların dijital sağlık hakları ne denli kritik ise bir insan hakkı olan kültürel haklarını dijital ortamda kullanabilmeleri kültürel varlıkları açısından o derece mühimdir. Ancak, dijitalleşme bir yandan kültürel hakların kullanımını

* Dr. Öğretim Elemanı, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, E-mail: melih.erol@izmirekonomi.edu.tr, ORCID: 0009-0006-9905-8633

kolaylaştırırken bir diğer yandan kültürler üzerinde bazı endişeleri de beraberinde getirmektedir. Dijital çağın insan hakları meseleleri ve savunmasız gruplar üzerinde yarattığı bu çoklu etkileşimlerin ve ikilemlerin arasında göze çarpan iki kavram ise dijital okuryazarlık ve dijital aktivizmdir. Çünkü her iki olgu savunmasız grupların dijital ortamda insan haklarını korumalarına imkanlar sağlayabilecektir. Bu yönü ile bu iki kavramın hukuki önemi de mevcuttur. Bu çalışmada dijitalleşmenin insan hakları hukuku meselelerine getirdiği ikilemi yani olumlu ve olumsuz etkileri savunmasız gruplar üzerinden anlamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Savunmasız gruplar, insan hakları, dijitalleşme, ayrımcılık, sağlık hakkı, kültürel haklar, aktivizm*

Understanding The Dilemmas That Digitalization Poses for Human Rights Through the Lens of Vulnerable Groups

ABSTRACT

People in society who are vulnerable to physical, mental, or emotional harm or assault are referred to as vulnerable groups. The digital era is significant for vulnerable populations in a variety of ways. While the digital age enables vulnerable groups to exercise and protect their human rights, it also establishes a dual environment in which human rights are more susceptible to violation and abuse. One of the most significant examples of these dilemmas is the conflict between freedom of expression in the digital age and the online hate speech that vulnerable groups may encounter. Online hate speech has a negative impact on vulnerable groups' human rights and participation in society. In addition, the same technology can help identify and prevent hate speech, which must be accepted as a crime according to criminal law. Moreover, digitalization enables vulnerable groups to access health rights; however, it also poses a risk of discrimination and data security breaches. The digital health rights of vulnerable groups are of equal importance to their cultural existence, as is their capacity to exercise their cultural rights, which are human rights, in the digital environment.

Digitalization facilitates the exercise of cultural rights, but it also raises certain concerns about cultures. Digital literacy and digital activism are two concepts that are particularly noteworthy among the numerous interactions and dilemmas that the digital age has generated regarding human rights issues and vulnerable groups. In this respect, these two concepts have legal importance. Due to the potential for both phenomena to offer vulnerable groups the opportunity to safeguard their human rights in the digital realm, the objective of this article is to comprehend the dilemma that digitalization presents in relation to human rights law, specifically its positive and negative consequences as they pertain to vulnerable populations.

Keywords: *Vulnerable groups, human rights, digitalization, discrimination, right to health, cultural rights, activism*

GİRİŞ

Hukuki açıdan, çağdaş toplumlarda birçok konu teknolojik gelişmeler sonucunda dijital platformlara taşınmıştır. Bu konulardan bir tanesi farklı bir nesil hak grubu olarak tanımlanan dijital insan haklarıdır.¹ Bu grup insan haklarına ise dördüncü nesil insan hakları da denilmektedir.² Dördüncü nesil insan hakları, üç nesil insan hakları olan medeni ve siyasi haklar (birinci nesil), ekonomik, sosyal ve kültürel haklar (ikinci nesil) ve kolektif haklar (üçüncü nesil) üzerine kurulmuştur. Her ne kadar hukuk doktrini kapsamında dördüncü nesil insan hakları ile ilgili ortak bir fikir birliği olmasa da dördüncü nesil hakların ortaya çıkışı çoğunlukla toplumun teknik ilerlemesine, özellikle de biyoloji, genetik, tıp, kimya ve bilişim alanlarındaki gelişmelere bağlanmaktadır.³

¹ Rebekah Dowd, *The Birth of Digital Human Rights*, Palgrave Macmillan, Londra, 2022,

² Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol ve Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 2018.

³ Serhii M. Perepolkin, Danylo S. Perepolkin ve Milena V. Averianova, "Typology Of The Fourth Generation Of Human Rights", *Journal of International Legal Communication*, Cilt:1, Sayı:1, 2021: 93.

İnsanlar bahsi geçen bu haklardan teknolojik gelişmeler sayesinde daha verimli faydalar sağlasalar da bazı dezavantajları nedeni ile dijital ortamda insan hakları meselesi tartışmaları beraberinde getirmektedir.⁴ Dijitalleşme ile birlikte pek çok insan hakkı sanal ortamda kullanılabilen ve kullanılması zorunlu bir yapıya dönüşmüştür. Bu etkisi ile dijitalleşme insan hakları açısından kullanım kolaylığını ifade eder. Dijital insan hakları pek çok muhatabı ve konusu olan bir alan olsa da savunmasız gruplar açısından daha dikkat çekicidir. Çünkü savunmasız gruplar ile ilgili devam eden insan hakları tartışmaları teknolojik gelişmeler ile birlikte dijital ortama taşınmıştır. Dijital çağın imkanları savunmasız grupların insan hakları üzerinde olumlu ve olumsuz şekilde etkilerini sürdürmektedir. Çevrimiçi imkanlar ve araçlar, savunmasız grupların kendilerini ifade etmeleri için yeni birtakım alanlar açarak geniş bir ifade özgürlüğü platformunu yaratmaktadır. Özellikle gençler açısından, internet ve dijital teknoloji insan hakları kültürünün daha fazla yayılması ve gelişmesi için önemli kabul edilirken aynı zamanda savunmasız gruplar açısından faydalı olanaklar sağlayacak bir araç olarak değerlendirilmektedir.⁵ Ancak yine aynı imkanlar savunmasız grupların nefret içerikli söylemlere daha kolay maruz kalmalarına neden olabilmektedir. Bu durum ise özellikle savunmasız gruplara karşı yürütülen dijital saldırıların ve çevrimiçi nefret söylemlerin daha hızlı yayılması anlamına gelmektedir.

Savunmasız grupların dijital insan hakları başlığı altındaki haklardan bir tanesi son yıllarda son derece öne çıkan dijital sağlık hakkı olmuştur. Çünkü, Covid-19 (yeni tip korona virüs) salgını sağlık hakkının dijitalleşme ile olan etkileşiminin ne denli önemli olduğunu daha belirgin hale getirmiştir. Özellikle toplum sağlığını koruma görevini üstlenen muhataplar dijital imkanlar sayesinde görevlerini

⁴ Dowd, ss.3-11.

⁵ Melih Uğraş Erol, "Türkiye Örneğinde Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, Gelişen Teknoloji, Değişen Medya ve Toplum Anlayışı Arasındaki Etkileşimler", *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2, 2023, s.235.

daha kolay yerine getirmişlerdir.⁶ Elbette savunmasız gruplar açısından da dijitalleşmenin sunduğu bu olanaklar sağlık hakkının kullanılması ve korunması için katkılarda bulunmaktadır. Ancak dijital sağlık hakkının kullanılmasında yaşanan bazı sıkıntılar, ayrımcılık tehlikesi gibi, yine dijitalleşmenin savunmasız grupların insan haklarına getirdiği bir ikilem olarak değerlendirilmelidir.

Kültürel olarak çoğunluktan farklı olan kişiler için bir diğer önemli mesele ise dijitalleşme ile kültürün etkileşimidir. Hukuksal açıdan bu etkileşim dijital ortamda kültürel hakların kullanılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Savunmasız gruplar açısından ise dijital ortamda kültürlerin ve kimliklerin devam ettirebilir olması kültürel haklar açısından önem arz eder. Ancak söz konusu dijital ortamın ve kültürel haklar açısından bahsi geçen etkileşimin beraberinde getirebileceği ikilemler göz ardı edilmemelidir. Çünkü dijital kültür anlayışı bir başka ifade ile “teknolojinin bireylerin duygu ve düşüncelerini, iletişim ve etkileşim kurma biçimlerini, değer yargılarını ve tüm bunların toplamı olan kültürü önemli ölçüde şekillendirdiği fikrini tanımlayan”⁷ bu kavram yaygınlaştıkça kültürel kimlikleri farklı olan ve kimi zaman azınlık olan savunmasız grupların kültürel kimlikleri olumlu ve olumsuz etkiler ile karşılaşabilir.

Dijitalleşme, insan hakları hukuku ve savunmasız gruplar arasındaki etkileşimin yarattığı karmaşık etkiler diğer iki kavram olan dijital okuryazarlık ve dijital aktivizmin önemini ortaya çıkarmıştır. Öncelikle, savunmasız gruplar dijitalleşmenin getirdiği imkanlardan yararlanmak veya zararlardan korunmak için gerekli olan dijital okuryazarlık olgusuna toplumun genelinden daha fazla ihtiyaç duyabilir. Nitekim, dijital okuryazarlık kavramının hukuki önemi kişileri siber suçlara karşı korumak şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, savunmasız gruplardan olan çocuklar dijital okuryazarlık konusunda eğitilmesi gereken gruplardandır. Çünkü “çocukların internetin ve TV’nin zararlarının farkında olmaması, her türlü bilgiye

⁶ Alaattin Parlakkılıç, “Covid-19 ile Mücadelede Dijital Teknolojilerin Kullanımı,” *Sağlık ve Toplum*, Cilt:33, Sayı:1, 2023, ss.40-41.

⁷ Rezal Koç, “Dijitalleşen Kültür Ya Da Kültürün Dijitalleşmesi: Dijital Kültür Kavramı,” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt:15, Sayı:38, 2022, s.500.

açık olması ve reklamlarla zararlı tüketim alışkanlıklarının çocuğa kazandırılması çocuğa zarar vermektedir.”⁸ Dijital ortamı daha iyi anlayabilmek, insan ve dijital ortam etkileşimini sağlamak için dijital okuryazarlık bir imkandır.⁹ Ayrıca, savunmasız gruplar dijital ortamda haklarını savunmak için yeni toplumsal hareketlerin ışığında sergileyecekleri duruş ve savunma yöntemlerinden birisi olarak dijital aktivizme başvurabilirler. Çünkü, savunmasız gruplar için hak savunuculuğu yapmak ve kendileri ile ilgili sorunlar hakkında ilgililerin dikkatini çekmek¹⁰ dijital aktivizm sayesinde daha kolay olabilmektedir.

Bu makale, insan hakları hukuku, savunmasız gruplar ve dijitalleşme arasındaki etkileşimleri irdelerken diğer yandan dijital çağın insan hakları hukuku üzerinde yarattığı ikilemlerin savunmasız gruplar açısından ne ifade ettiğini de ortaya koymaktadır. Savunmasız gruplar kavramı ile ilgili kısa bir hatırlatmadan sonra makale dijital ortamda kutuplaşma, ayrımcılık ve ötekileştirme aracı olarak çevrimiçi nefret söylemleri ile devam etmektedir. Dijital ortamda ayrımcılık, çevrimiçi nefret söylemleri ve nefret suçları savunmasız grupların diğer insan haklarından faydalanmalarını da olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle geniş kapsamlı şekilde ele alınan bu kavramdan sonra savunmasız grupların dijital sağlık hakkı ve dijital ortamda kültürel hakları üzerinde de durulmaktadır. Bu doğrultuda dijital çağda çevrimiçi ortamlar ile etkileşimi oldukça fazla olan bu iki hak daha sonraki bölümlerde incelenirken ayrıca dijitalleşmenin bu iki hak üzerindeki olumlu etkileri de irdelenmiştir. Tüm bu etkileşim içerisinde dijital okuryazarlık ve dijital aktivizm savunmasız grupların çevrimiçi nefret söylemleri ile mücadele etmeleri, dijital sağlık haklarından yararlanmaları ve kültürel haklarını dijital ortamda kullanmaları için son derece önem arz etmektedir. Bu iki kavram bir yandan karşılaşılan zorlukları aşmak için

⁸ Servet Kardeş, “Erken Çocukluk Döneminde Dijital Okuryazarlık”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:2, 2020, s.831.

⁹ Mehmet Çatlı ve Salih Keskin, “İnsan Haklarının Değişime Açık Konusu: Dijital Vatandaşlık Kavramı Üzerine Bir İnceleme,” *Ombudsman Akademik*, Cilt:7, Sayı:14, 2021, s.211.

¹⁰ Durmuş Gökhan Turhan, “Dijital Aktivizm,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:26, 2017, s.31.

fırsatlar sunarken diğer yandan savunmasız grupların örgütlenerek her türlü insan hakları ihlali ile dijital ortamda mücadele etmeleri için hayati öneme sahiptir. Bu nedenle makale dijital okuryazarlığın ve dijital aktivizmin savunmasız gruplar açısından hukuki önemine de vurgu yapmaktadır. Kısacası bu makale, birbiriyle bağlantılı dijital insan hakları konuları ile savunmasız grupların güçlendirilmesi veya ihlallere maruz kalmaları arasındaki karmaşık ilişkiyi analiz etmektedir. Makale sonuç bölümü ile sonlanmaktadır.

1. Savunmasız Gruplar Kavramı

Birleşmiş Milletler, savunmasız gruplar kavramını belli bir grup insanın, farklı durum, statü veya özellik nedeni ile toplumun geri kalan kesimleri ve ayrıca sosyal ve ekonomik imkanı olmayan insanlar şeklinde tarif etmektedir.¹¹ Bir başka ifade ile savunmasız gruplar toplumdaki belirli bir kesim insanın sosyal ve ekonomik olanaklara ulaşmakta zorlanması veya olanaklara hiç ulaşamaması ile ilişkilidir. Ancak savunmasız grupların kimler oldukları toplumlara ve kültürlere göre farklılıklar gösterdiğinden savunmasız grupların genel olarak kabul gören bir tanımı yoktur. Örnek olarak, özellikle sosyal entegrasyon konusunda zorluklar yaşayan, haklarını ve özgürlüklerini hukuki olarak yaşayabilmeleri konusunda hassas olan savunmasız grupların başında çocuklar, kadınlar, yaşlılar, engelliler, mülteciler,¹² sağlık sorunları nedeni ile ötekileştirilme tehdidi ile karşılaşan bireyler, örneğin İnsan İmmün Yetmezlik Virüsü (HIV) taşıyıcısı bireyler¹³, ve ayrıca farklı dini inançlara ve kültürel değerlere sahip insanlar olarak kabul edilebilir.

¹¹ Dünya Sağlık Örgütü, "Vulnerability and Vulnerable Populations", t.y., erişim linki: <https://wkc.who.int/our-work/health-emergencies/knowledge-hub/community-disaster-risk-management/vulnerability-and-vulnerable-populations>, erişim tarihi: 13 Eylül 2024.

¹² Aylin Yıldırım Aykurt, "21.Yüzyıl'da Sosyal Sorunlar ve Dezavantajlı Gruplar", *Journal of Awareness*, Cilt:5, Sayı:3, 2020, s.437.

¹³ Şanser Vurgun, "Bir Savunmasız Grup Olan, HIV (İnsan İmmün Yetmezlik Virüsü) ve AIDS Taşıyıcılarının Hukuki Durumlarının İncelenmesi: Avrupa, ABD ve Türkiye Karşılaştırması", *Kesit Akademi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:25, s.568.

Savunmasız gruplar, karşılaştıkları engeller nedeni ile başta insan hakları ve eşitlik ilkesinin ihlal edilmesi, sosyal hizmetlere ve haklara ulaşmakta zorluklar, önyargılar, nefret söylemleri, ötekileştirilme ve hatta toplumsal dışlanma,¹⁴ şeklinde pek çok istenmeyen durum ile karşılaşabilmektedir. Yeni nesil insan hakları olan dijital insan haklarının savunmasız gruplar tarafından kullanılması ne kadar önemliyse dijital ortamda karşılaşabilecekleri olumsuz durumların önüne geçilmesi de bir o kadar önemlidir.

Dijitalleşme ile beraber savunmasız grupların karşılaştıkları tehditlerin başında çevrimiçi nefret söylemleri gelmektedir. Bu tarz nefret söylemlerinin dijital ortamda gerçekleştirilmesi konunun dijital insan hakları meselesi haline gelmesine neden olmaktadır. Ayrıca, bu durum insan hakları hukukunun temel ilkelerinden olan ayrımcılık yasağı ilkesinin ihlal edilmesi ve nefret suçlarının konusu haline gelmesi gibi sonuçlar doğurabilmektedir.

2. Savunmasız Gruplar Açısından Dijital Ortamda Ayrımcılık Yasağı, Çevrimiçi Nefret Söylemleri ve Nefret Suçları

Savunmasız gruplar açısından, dijital imkanların getirdiği özgürlük ve ulaşılabilirlik ifade özgürlüğünün bu gruplarca kullanılmasını son derece kolaylaştırmıştır. Dijital ortamda daha kolay kullanılan ifade özgürlüğü aynı zamanda demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Nitekim dijital ortamda kendilerini daha özgür ifade edebilen savunmasız gruplar için dijital ortamdaki söylemler son derece kıymetlidir. Ancak dijital ifade özgürlüğünün sınırları öncelikle başkalarının hak, özgürlük ve itibarları ile sınırlıdır.¹⁵ Dijital ortamdaki ifade özgürlüğünün sınırlarından bir tanesi çevrimiçi nefret söylemleridir.¹⁶ Çevrimiçi nefret söylemleri dijital ortamın araçları ve

¹⁴ Mustafa Karataş ve Berçem Barut, "Sosyal Hizmet Perspektifinden Göç ve Savunmasız Gruplar: IOM Raporları Üzerine Bir Araştırma", *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 2021, s.87.

¹⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Renaud / Fransa (13290/07) 25 Şubat 2010.

¹⁶ Timur Demirbaş, "Nefret Söylemi ve Nefret Suçları", *Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Şeref Ertuş'a Armağan Özel Sayı*, Cilt:19, 2017, s.2695.

imkanları ile gerçekleştirilen ve belli bir grubu hedef alan nefret söylemleri şeklinde tanımlanabilir.¹⁷ Çevrimiçi nefret söylemlerinin pek çok sonucu vardır. Bunlardan bir tanesi farklı insan hakları sözleşmeleri ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası kapsamında düzenlenmiş bulunan ayrımcılık yasağı ile ilgilidir. Ayrımcılık yasağı, kendilerine münhasır özelliklerinden dolayı kişilerin hak ve özgürlüklerini kullanamadıkları, hukuk önünde eşit olamadıkları ve yine aynı özellikleri nedeni ile ötekileştirilmeye maruz kaldıkları durumların önüne geçmeyi hedefler.¹⁸ Bu açıdan değerlendirildiğinde ayrımcılık, savunmasız grupların toplumsal olarak sosyal dışlanmasına, temel hak ve özgürlüklerini kullanamamalarına kadar varabilen bir durumdur.¹⁹ Sosyal dışlanma, belirli sosyal grupların üyesi olan bireylerin temel insan haklarından yararlanmalarının kasıtlı olarak engellenmesiyle ilgilidir; çoğunlukla bu eylem insan haklarına zarar vermekte ve toplum halinde beraber yaşamının da zeminini sarsmaktadır.²⁰ Ayrımcılık yasağı en temel insan hakları hukuku belgelerinde, örneğin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, yer almaktadır. Ayrıca, bu ilkenin uygulanması hukukun evrensel ilke ve esasları için şarttır. Ayrımcılık yasağı savunmasız grupların hak ve özgürlüklerini korumakta ve hukuki açıdan güvence altına almaktadır.²¹ İşte çevrimiçi nefret söylemleri

¹⁷ Oğuz Kuş, "Dijital Nefret Söylemini Anlamak: Suriyeli Mülteci Krizi Örnek Olayı Bağlamında BBC World Service Facebook Sayfasına Gelen Yorumların Metin Madenciliği Tekniği ile Analizi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı:51, 2016, s.102.

¹⁸ Ulaş Karan, "Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı ve Türk Ceza Kanunu'nun 122. Maddesinin Uygulanabilirliği", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:73, 2007, ss.148-149.

¹⁹ Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, *Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Rehberi*, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Yayını, Ankara, 2022, s.24.

²⁰ Aminkeng A. Alemanji, Clara Marlijn Meijer, Martins Kwazema ve Francis Ethelbert Kwabena Benyah (ed.), *Contemporary Discourses in Social Exclusion*, Palgrave Macmillan, Londra, 2023, ss.1-11.

²¹ Cansu Koç Başar, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Ayrımcılık Yasağı ve Eşitlik İlkesinin Etkin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme", *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, Aralık 2023, ss.751-785.

aracılığı ile savunmasız grupların ayrımcılık ile karşılaşmaları son derece olasıdır. Çevrimiçi nefret söylemlerinin hedefi olan savunmasız grupların ayrımcılık ile mücadele etmek zorunda kalmaları daha olasıdır.

Nitekim, çevrimiçi nefret söylemlerinin en kritik yönü yeni medya araçları olarak nitelendirilen çevrimiçi araçlar ile daha kolay tekrar edilebilir ve yayılabilir oluşlarıdır. Bu açıdan dijital platformların çevrimiçi nefret söylemlerini desteklemek, ırkçı toplulukları organize etmek ve hatta finanse etmek gibi amaçlar ile kullanılması özellikle savunmasız gruplar açısından oldukça kritiktir. Ceza hukuku kapsamında kişileri pek çok suça teşvik edebildiği ve anonim şekilde gerçekleştirebildiği için çevrimiçi nefret söylemleri daha yaygın ve kolay meydana gelmektedir. İnternet aracılığı ile savunmasız gruplara yönelik çevrimiçi nefret söylemlerine daha kolay ulaşılmakta, ırkçı veya ayrımcı düşüncelere sahip insanlar daha kolay organize olmakta, insan haklarına aykırı ve hukukun temel esaslarını ihlal eden fikirler daha ulaşılabilir olmaktadır.²²

Bahsi geçen ve savunmasız grupları hedef alan çevrimiçi nefret söylemleri sosyal medya platformlarının yanı sıra nefret söylemleri içeriğine ev sahipliği yapan internet sitelerinin varlığı yoluyla da ortaya çıkmaktadır. Savunmasız gruplar için daha da endişe verici olan bu durum nedeni ile dijital platformlar, savunmasız grupların insan hakları ve güvenlikleri konusunda önemli endişeleri beraberinde getirmektedir.

İnsan hakları hukuku açısından değerlendirildiğinde savunmasız gruplara yönelik çevrimiçi nefret söylemleri kişisel hakların korunması, özel hayata saygı hakkı, insan onurunun korunması ilkesi ve ırkçılık yasağını da ihlal etmektedir. Ayrıca, çevrimiçi nefret söylemi aşağılayıcı söylemler içermektedir. Bu durum ise insan hakları ilkelerinden olan kötü muamele yasağının ihlali demektir.²³ Nefret suçu olarak da kabul edilmesi şart olan çevrimiçi nefret söylemleri savunmasız gruplara

²² Jason Chan, Anindya Ghose ve Robert Seamans, "The Internet and Racial Hate Crime", *MIS Quarterly*, Cilt:40, Sayı:2, 2016, s.381.

²³ Hüseyin Meccek, "İnsan Haklarında Semantik Bozum: İşkence'den Kötü Muamele'ye," *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 2021, s.349.

yönelik şiddet eylemlerini provoke ederek kişileri suça dahi teşvik edebilecek bir olgudur. Bu nedenden dolayı çevrimiçi nefret söylemleri savunmasız grupların yaşam hakkına tehdit oluşturma potansiyeline sahiptir. Öte yandan, özellikle dini inançların hedef alındığı çevrimiçi nefret söylemleri din ve vicdan özgürlüğünü ihlal etme potansiyeline de sahiptir. Çünkü bu tarz saldırılar savunmasız grupların din ve inançlarını ifade etmek, örgütlenmek ve hatta ibadet etmek gibi diğer özgürlük ve haklardan çevrimiçi ortamlarda mahrum kalmaları sonucunu doğuracaktır.

Son yarım asır içerisinde çevrimiçi nefret söylemleri savunmasız grupların yaşam hakkını son derece korkunç şekillerde etkileyebilmektedir. Örneğin, insanlık daha önce de 1990'ların Afrika'sında teknolojik bir ilerleme ve kitle iletişim aracı olarak hizmet veren radyonun nefret söylemlerindeki rolünün zararlı sonuçlarını tecrübe etmiştir. 1994 yılında Ruanda'da yaşanan soykırımda zamanın dijital iletişim aracı olan radyo nefret söylemini ve soykırım çağrısını yaymak için kullanılmıştır. Ruanda'da meydana gelen ve yıkıcı bir soykırımla sonuçlanan olaylar sırasında Radio Television Libre des Mille Collines (RTLM) radyo istasyonu Tutsi adı verilen kabileye ait azınlık grubun yok edilmesi çağrısında bulunan kışkırtıcı mesajlar yayınlamak için kullanılmıştır. Araştırmalar, bahsi geçen bu yayınların katliama katılımı arttıracak bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.²⁴ Interahamwe olarak bilinen ve Hutu kabilesine ait ırkçılar, Tutsi etnik azınlık grubuna ait 800.000 kişiyi ve soykırıma karşı duran ılımlı diğer Hutu kabile üyelerini öldürmüştür. Bu soykırım, 1990'ların teknolojisi olan radyo aracılığı ile çevrimiçi nefret söylemlerinin nerelere varabileceğine bir örnektir. Bu soykırımın uluslararası hukuktaki yansımaları 1994 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 955 sayılı karar ile kurulan *ad hoc* Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCMR) olmuştur. Bahsi geçen mahkeme bu soykırım ile ilgili kişilerin yargılanması için kurulmuş ve neticede "soykırımdan sonra kurulan *ad hoc* mahkeme niteliğindeki UCMR'nin soykırım suçunun çerçevesini çizen, bir kısmı soykırım suçu alanında bir ilk teşkil

²⁴ David Yanagizawa-Drott, "Propaganda and Conflict: Evidence from The Rwandan Genocide," *The Quarterly Journal of Economics*, 2014, s.1948.

eden karar ve uygulamalarına, halen öğretilerde ve yargı kararlarında sıklıkla atıf yapılması da bunu kanıtlamaktadır.”²⁵

Türkiye örneğinde ise milyonlarca katılımcısı olan bir çevrimiçi fikir ve yorum paylaşım platformunda Roman vatandaşlara karşı sürdürülmüş çevrimiçi nefret söylemleri dikkat çekmiştir. Bahsi geçen internet sitesinde yer alan yorumlar insan onurunu rencide edici, toplum olarak birlik bilincine zarar verici ve Roman vatandaşların insan hak ve özgürlüklerine saldırı düzeyindedir.²⁶ Öte yandan, yaşanan Covid-19 salgını sırasında Türkiye’de 65 yaş ve üzeri bireyler için özel bir uygulamaya gidilmişti. Alınan karar doğrultusunda bu kişilerin sokağa çıkmaları yasaklanmıştı. Bu yasak daha evvel uyarılara rağmen sokağa çıkan yaşlı bireyleri evlerinde tutulmak amacı ile Mart 2020 tarihinde alınmıştı. Ancak bu karar sonrasında internet ortamında yaşlı bireylere yönelik yapılan paylaşımlar konunun çevrimiçi nefret söylemlerine kadar varabildiğini göstermiştir. Pandemi sürecinde bazı kişiler tarafından 65 yaş üstü bireyler ötekileştirilmiş, acımasızca eleştirilmiş ve hatta çeşitli nefret söylemlerine özellikle dijital ortamlarda maruz bırakılmıştı.²⁷ Bir diğer çarpıcı örnek ise eşzamanlı oynan çevrimiçi bir bilgisayar oyununda pek çok çevrimiçi nefret söylemlerinin tespit edilmiş olmasıdır.²⁸ Yapılan araştırmada, kimi oyuncuların kendilerini ifade etmek için kullandıkları takma isimlerde (avatar) diğer oyuncuların takma isimlerinde yer alan etnik kimlik unsurlarının hedef alındığı gözlenmiştir. Bu şekilde belli bir etnik gruba karşı bilgisayar oyunu ortamında dahi çevrimiçi nefret söylemlerinin var olabildiği tespit edilmiştir. Bir diğer ifade ile bir oyuncunun kendi etnik kimliğini

²⁵ Selin Başer, “Ruanda Soykırımı’nın Uluslararası Hukuktaki Soykırım Tanımı Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt:18 Sayı:41, 2023, s.253.

²⁶ Hakan Alp, “Çingenelere Yönelik Nefret Söyleminin Ekşi Sözlük’te Yeniden Üretilmesi”, *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2016, s.168.

²⁷ Mahmut Akgül, “Çevrimiçi Ortamlarda Nefret Söylemi: Ekşi Sözlük’te 65 Yaş Üstü Sokağa Çıkma Yasağı Tartışmaları”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı:51, 2020, s.57.

²⁸ Hülya Öztekin ve Ahmet Öztekin, “Dijital Oyunlarda Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil: Agar.io Örneği”, *Turkish Studies – Social*, Cilt:15, Sayı:1, 2020, s.533.

ifade ettiği takma ismine karşılık diğer bir oyuncu bahsi geçen etnik kimliğe saldırı amaçlı bir başka takma isim oluşturmaktadır.²⁹ Ne yazık ki, tüm olumsuz etkileşimler toplumsal birliği zedelediği gibi kişiler arasında karşılıklı anlayışa da zarar vermektedir.³⁰ Tüm bu örnekler hukuki olarak savunmasız grupların başta yaşam ve katılım hakkını ihlal edebilecek niteliktedir.³¹ Çünkü bahsi geçen nefret söylemleri bu kişileri hedef gösterebilmekte ve onlara karşı suç işlenmesini teşvik edebilmektedir.

Nefret suçları ceza hukuku açısından değerlendirildiği zaman işlenen suçun nedeni nefret duygusu veya önyargı olduğu kabul edilebilir. Dünya'nın pek çok hukuk sisteminde nefret suçları ayrı bir başlık altında düzenlenmiştir. "Dünyadaki genel eğilim, bir suçun nefret saiki ile işlenmesini, cezayı ağırlaştırıcı nitelikli bir hal olarak düzenleme yönündedir."³² 2014 yılında yapılan değişiklik ile nefret suçları Türk Ceza Kanunu kapsamına dahil edilmeye çalışılmış ve 122.maddede yapılan değişiklik ile ayrımcılık başlığına nefret kelimesi eklenmiştir. Böylece nefret nedeniyle gerçekleşecek ayrımcılık madde kapsamına eklenmeye çalışılmıştır.³³ Ancak, madde kapsamında daha çok kişilerin maddi çıkarları gözetilmiştir ve herhangi bir çevrimiçi araca

²⁹ İbid., s.547.

³⁰ Anıl Kaan Uçar, "Nefret Söylemi, Dijital Linç ve Twitter," *Journal Of Social and Humanities Sciences Research*, Cilt:8, Sayı:77, 2021, s.3114.

³¹ Yasemin İnceoğlu ve Ceren Sözeri, "Ya Sev Ya Terk Et Ya Da...," *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları*, Yasemin İnceoğlu ve Ceren Sözeri (ed.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s.24.

³² Uğur Ersoy, "Çağımızın Pandemisi: Nefret Suçları," *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl:9, Sayı:35, Temmuz 2018, s.113.

³³ "Türk Ceza Kanunu, Madde 122: (Değişik: 2/3/2014-6529/15 md.): (1) Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle;

a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini,

b) Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını,

c) Bir kişinin işe alınmasını,

d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."

değınilmemiştir. Ancak, Yargıtay 12. Ceza Dairesi, sosyal medyayı kişilere ait bilgileri hukuk dışı şekilde yayabilen, hakaret suçu ve özel hayatın gizliliğı ilkesini ihlal edebilen bir araç olarak değerlendirmiş ve konuya bir nebze de olsa açıklık getirmeye çalışmıştır.³⁴ Yargıtay'ın bu görüşü dikkate alınır ve geniş bir yorum yapılır ise çevrimiçi nefret söylemleri ile ilgili olarak Türk Ceza Kanunu'nun bilişim suçları başlığı uygulama alanı bulabilir. Çünkü Yargıtay'a göre sosyal medya hesapları bilişim sistemi olarak kabul görmüştür.³⁵ Bu doğrultuda çevrimiçi sosyal medya üzerinden işlenebilen suçlar, halkı kin ve düşmanlığa tahrik, dini değerleri aşağılama, kişilik haklarının ihlali, özel hayatın gizliliğı veya hakaret gibi,³⁶ nefret söylemleri ile beraber de varlık bulabilir. Bu kapsamda Türk Ceza Kanunu'nun 125.maddesi de yapılacak geniş yorum ile çevrimiçi nefret söylemleri için uygulama alanı bulabilir. Bahsi geçen bu maddeye göre gerçekleştirilen nefret söylemleri kişilerin onur, şeref ve saygınlıklarına karşı saldırı niteliğı taşıyacağından hapis cezası ve adli para cezası öngörülmüştür. Ayrıca hukuki açıdan ceza hukuku hükümlerine başvurulacağı zaman çevrimiçi nefret söylemlerinde delillerin dijital ortamlardan toplanacağı göz önünde bulundurulmalı ve toplanan delillerin mutlak suret ile doğru olduğundan emin olunmalıdır.³⁷ Ayrıca, dijital çağın getirdiğı tüm bu meselelerin ötesinde teknolojik imkanlar sayesinde toplumu kutuplaştırıcı, ayrımcılığa neden olan ve belli kesimleri ötekileştiren çevrimiçi nefret söylemleri ile mücadele kolaylaşabilir. Çünkü teknoloji ile bu tarz nefret söylemlerinin önüne geçmek veya gerçekleştirenleri tespit etmek daha kolay olabilmektedir. Çevrimiçi nefret söylemlerinde bulunan sorumlu bireylerin tespit edilmesine yardımcı olabilecek internet protokolü (IP) tespit yöntemlerinin kullanılması teknoloji

³⁴ Yargıtay 12. Ceza Dairesi, T.07.12.2018, E.2017/4286, K.2018/1180.

³⁵ Yargıtay 12. Ceza Dairesi, T.02.02.2016, E.2015/15291, K.2016/1124.

³⁶ Nebiye Konuk ve Yaprak Apay, "Sosyal Medyada İşlenen Suçlara İlişkin Yargıtay Ceza Daireleri Kararlarının İçerik Analizi ile İncelenmesi," *Yeni Yüzyılda İletişim Araştırmaları*, Hasan Çiftçi (ed.), İksad Yayınları, Ankara, 2019, s.281.

³⁷ Fırat Acay, "Sosyal Medya Aracılığıyla Hakaret Suçu ve Suçun Tespitine İlişkin Uygulamalar," *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, Haziran 2021, s.106.

sayesinde gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda oluşturulan siber suçlar ile mücadele birimleri, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu³⁸ gibi, en kısa zamanda bu konular ile ilgili sorunların çözümüne ulaşmak için çalışmaktadır. Kısacası, teknolojik gelişmeler aynı zamanda kendi sundukları imkanlar nedeni ile yarattıkları olumsuzlukların ortadan kaldırılması için de kullanılabilir. Savunmasız grupların çevrimiçi nefret söylemi vakalarından korunması için yasal reformlar, pratik önlemler ve uluslararası iş birliği gerekmektedir. Nefret söylemleri ve siber zorbalığa karşı yeterli önlemlerin alınmaması halinde savunmasız gruplar ve özellikle azınlık topluluklar kolluk kuvvetlerine ve hükümet yapılarına olan güvenlerini kaybederek daha da marjinalleşmek³⁹ gibi istenmeyen neticelere neden olabilmektedirler.

3. Dijital Ortamda Sağlık Hakkı Ve Savunmasız Gruplar

Dijital sağlık imkanları insanların sağlık hizmetlerine her an, her yerde ve kolayca ulaşabilmeleri konusunda sağladığı avantajlar ile sağlık hakkının kullanılmasını pratikleştirmektedir. Dijital sağlık hakkı kapsamında dijital araç ve gerçekler kullanılarak doktor, hemşire ve hastalar arasında bir iletişim ağı kurulmakta ve ilgili bilgilerin paylaşımı sağlanabilmektedir.⁴⁰ Bu imkan ise haftanın yedi günü yirmi dört saat erişim imkanı demektir. Dijital sağlık hakkının, aynen çevrimdışı sağlık hakkı gibi, pozitif yükümlülük yükleyen bir insan hakkı olduğu göz önünde bulundurulur ise 10 Şubat 2022 tarihli Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Sunumu Hakkında Yönetmelik bir ilk olarak Türk hukuk dünyasında yerini almıştır. Bu yasal düzenleme dijital sağlık hakkının sunulması, geliştirilmesi ve denetlenmesi açısından izlenmesi gerekli

³⁸ 29 Ocak 2000 tarihinde kurulmuş, başta elektronik haberleşme olmak üzere bilgi teknolojileri ve telekomünikasyona yönelik düzenlemeler yapan ve ayrıca denetleyici görevini yürüten Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığına bağlı bir idari kurumdur.

³⁹ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, *Preventing And Responding To Hate Crimes A Resource Guide For NGOs in The OSCE Region*, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Strazburg, 2009, s.18.

⁴⁰ İsmail Şimşir ve Buse Mete, "Sağlık Hizmetlerinin Geleceği: Dijital Sağlık Teknolojileri," *Journal Of Innovative Healthcare Practices*, Cilt:2, Sayı:1, 2021, s.36.

olan usul ve esasları içermektedir.⁴¹ Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, madde 56'da kişilerin yaşamlarını beden ve ruh sağlığı içerisinde devam ettirmelerini düzenlemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde öncelikle dijital araçlar vasıtası ile gerçekleştirilen psikoterapi teknikleri erişim kolaylığı ve istikrarlı görüşme sürekliliği sayesinde kişilerin ruh sağlığı ve dijitalleşme arasındaki olumlu bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Öte yandan, araştırmalar bazı çevrimiçi nefret söylemlerinin savunmasız gruplara mensup ergenleri hedef aldığını göstermekte ve bu ergen grupların ruh sağlığının olumsuz etkilendiği sonucuna da varılmaktadır.⁴²

Uluslararası hukuk açısından ise Avrupa Konseyi çerçevesinde 4 Nisan 1997 tarihinde imzaya açılmış olan İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'ne taraf olan Türkiye⁴³ ve diğer devletler, 3. maddeye göre kişilerin sağlık haklarından yararlanmalarını adaletli bir şekilde kendi imkanları elverdiği ölçüde sağlamak ile yükümlüdürler. Bu yükümlülüğün kapsamını dijital sağlık hizmetlerinden yararlanmak şeklinde genişletmek söz konusu olabilir. Çünkü artık sağlık sektöründe yer alan gelişmeler yani dijital sağlık teknolojisi sağlık hizmetlerinin dijital formatlara dönüştürülmesi sürecini hızlandırmaktadır. Bu olanakların önemi gün geçtikçe artarken sağlık çalışanları ve hastalar açısından bilgilerin izlenmesi kolaylaşmakta ayrıca bahsi geçen teknolojinin gelecekteki potansiyel hastalıkları tahmin etme kabiliyetini

⁴¹ "Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Sunumu Hakkında Yönetmelik, Madde 1: Bu Yönetmeliğin amacı, sağlık hizmetinin mekândan ve coğrafyadan bağımsız olarak ve çağdaş tıbbî teknolojiye dayanılarak sunulmasına hizmet etmek üzere; uzaktan sağlık hizmetinin kapsamına, uzaktan sağlık hizmeti sunacak sağlık tesislerine izin verilmesine, uzaktan sağlık bilgi sisteminin geliştirilmesine, tescil edilmesine, sağlık tesislerinin bu kapsamda denetlenmesine ilişkin usul ve esasları düzenlemektir."

⁴² Linda Charmaraman, J. Maya Hernandez ve Rachel Hodes, "Marginalized and Understudied Populations Using Digital Media," *Handbook of Adolescent Digital Media Use and Mental Health*, Jacqueline Nesi, Eva H. Telzer ve Mitchell J. Prinstein (ed), Cambridge Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 2022, ss. 188-214.

⁴³ 03 Aralık 2003 tarihinde 5013 sayılı Kanun ile Türk iç hukuku düzenlemesi haline gelmiştir.

de artmaktadır.⁴⁴ Dijitalleşme ile artık sağlık hizmetleri sadece fiziksel değil ruhsal sağlık alanında da önem kazanmıştır.

Dijitalleşme savunmasız grupların bir yandan sağlık hizmetlerine ulaşımını kolaylaştırırken diğer yandan kişilik hakkı kapsamında değerlendirilen⁴⁵ kişilerin verilerinin güvenliğini tehdit edebilmektedir. Kişisel verilerin korunması özellikle savunmasız gruplar için son derece önemli olabilmektedir. Örneğin, düzenli ilaç tedavisi olan, belirlenemeyen viral yüke sahip, yani bulaştırmayan statüsüne ulaşan, HIV taşıyıcısı bireylerin olası bir önyargı ve ayrımcılığa maruz kalma ihtimaline karşın sağlık bilgilerinin gizli kalmasını istemeleri son derece doğaldır. Türkiye’de kişilerin sağlık verilerine yine kişilerin kendileri ve izin verdikleri üçüncü kişiler ulaşabilmektedir. Üçüncü kişiler olarak hekimlerin bu verilere ulaşabilmesi 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında vatandaşların e-nabız⁴⁶ üzerinden verecekleri yasal izin ile sağlanabilmektedir. Sağlık bilgilerinin gizliliği konusu ile ilgili Kişisel Verilerin Korunması Kurumu’nun⁴⁷ vermiş olduğu bir karar konuya güvence getirmiştir.⁴⁸ Bahsi geçen bu karara konu olan uyumsuzlukta e-nabız sistemi üzerinden bir sağlık kuruluşu çalışanı bir kişinin izni olmadan sağlık bilgilerine erişmiştir. Bu durumu fark eden kişinin şikayeti sonucunda Kişisel Verilerin Korunması Kurumu uyumsuzluğa

⁴⁴ Caitlin Clark, “Digital Technologies Could Remedy Health Disparities for Black Men,” *Texas & M Today*, Ağustos 2020, erişim linki: <https://today.tamu.edu/2020/08/04/digital-technologies-could-remedy-health-disparities-for-black-men/>, erişim tarihi: 04 Haziran 2024.

⁴⁵ Kemal Atasoy, “Kişilik Hakkı Kapsamında Sosyal Medyada Kişisel Verilerin Korunması ve Veri Sahibinin Rızası”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt:22, Sayı:3, 2016, ss.269-301.

⁴⁶ Kişilerin sağlık bilgilerinin işlendiği, depolandığı, İnternet üzerinden ve cep telefonları uygulaması ile erişilen kişisel sağlık veri sistemidir.

⁴⁷ 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti’nde kişilerin özel hayatın gizliliği kapsamında kişisel verilerinin korunması amacı ile kurulmuş ve bu amaç doğrultuda eylem ve işlemler yapmak ile görevli idari kurumdur. Ayrıca kişisel verilerin işlenmesi ile sorumlu olan kişi ve kurumların uyacakları kural ve usulleri düzenler.

⁴⁸ Kişisel Verileri Koruma Kurulu, Karar No. 2021/962, 21 Eylül 2021.

konu hastaneye idari para cezası uygulamıştır. Kararın gerekçesi ise hastane çalışanı tarafından Kişisel Verilerin Korunması Kanunu madde 12/1(b)'de⁴⁹ düzenlenen ve kişilerin verilerinin hukuk dışı şekilde elde edilmesini önleme yükümlülüğünün ihlal edilmiş olmasıdır. Bu karar doğrultusunda anlaşılması gereken, özellikle savunmasız grupların hassas durumları göz önüne alındığında, kişisel sağlık verilerinin korunmasının insan hakları açısından son derece önemli olduğudur.

Dijital sağlık hakkı kapsamında önem kazanan bir diğer mesele ise dijital ortam ile birlikte savunmasız gruplar için eşitliğin ve ayrımcılık yasağının uygulanır oluşunun sağlanmasıdır. Özellikle Covid-19 salgını sağlıkta eşitlik kavramının önemini göstermiştir. Nitekim, yaşanan Covid-19 salgını dijital sağlık hakkının ve sağlık teknolojilerinin önemini gün yüzüne çıkarırken yine aynı teknoloji salgının Türkiye ve diğer ülkelerdeki olumsuz etkilerini en az düzeye indirmek konusunda yardımcı olmuştur.⁵⁰ Özellikle aşılama, salgından toplumu koruma ve bilinçlendirme süreçlerinde e-randevu sistemi ile birlikte Hayat Eve Sığar uygulaması, dijital ortamda salgının yayılımını gösteren bir akıllı telefon uygulaması, sayesinde toplum sağlığının korunması konusunda dijitalleşmenin önemini gözlemlenmiştir. Covid-19 salgını süreci dışında Türkiye dijital sağlık hakkı kapsamında uygulamaya koyduğu dijital uygulamalar ile başarılı bir sistem oluşturmuştur. Bu sistemlerin başında e-nabız, yani hastaların dijital olarak tüm sağlık verilerinin izlenebildiği bir uygulama gelmektedir. Türkiye'de e-nabız haricinde aile hekimi bilgi sistemi, ilaç karar destek sistemi, engelsiz sağlık iletişim merkezi, elektronik belge yönetim sistemi, sporcu sağlığı bilgi sistemi, merkezi hekim randevu sistemi gibi sistemler de mevcuttur. Türkiye'deki savunmasız grupların bir diğeri

⁴⁹ *Kişisel Verileri Korunması Kanunu, Madde 12: Veri sorumlusu; a) Kişisel verilerin hukuka aykırı olarak işlenmesini önlemek, b) Kişisel verilere hukuka aykırı olarak erişilmesini önlemek, c) Kişisel verilerin muhafazasını sağlamak, amacıyla uygun güvenlik düzeyini temin etmeye yönelik gerekli her türlü teknik ve idari tedbirleri almak zorundadır.*

⁵⁰ Berkant Çınar, Yıldız Güngör, Sercan Uyar, Çiğdem Tarhan, "Covid19 Pandemisinin Türkiye'deki Dijital Dönüşüm Süreçlerine Etkisi", *Journal Of Research In Business*, Cilt:7, Sayı:1, 2022, s.e99.

olan engelli vatandaşların dijital sağlık haklarını kullanmaları için Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi sistemi de son derece önemlidir. Bu sistem ile Türkiye'deki savunmasız gruplardan olan işitme engelli vatandaşlar kişisel cep telefonlarına indirecekleri bir uygulama ile dijital ortamda sağlık hizmetlerinden yararlanmaktadırlar. Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi sistemi ile bu kişiler 112 Acil Çağrı Merkezi ile iletişim sağlamakta, hekim randevusu almakta, muayene sırasında tercüme desteği almaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre 2023 tarihi itibari ile bahsi geçen Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi'nden toplam 10 bin 536 kişi yararlanmıştır.⁵¹

Bir başka tür dijital sağlık hizmeti olan tele-sağlık hizmetlerinin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırksal ve etnik azınlıklar tarafından Covid-19 salgını öncesinde ve sırasında kullanımını inceleyen bir çalışma savunmasız grupların durumuna ışık tutmuştur. Çalışmanın bulgularına göre düşük gelirli ırksal ve etnik azınlık toplulukları sağlıkta eşitsizlikler açısından daha büyük risk altındadır; ve ayrıca Hispanik toplulukların tele-sağlık kullanma olasılığı daha yüksekken, Hispanik olmayan siyahi hastaların tele-sağlık hizmetinden yararlanmalarında eşitsizlikler görülmeye devam edilmiştir.⁵² Özetle, bu örnekte olduğu gibi, dijital sağlık araçlarının savunmasız gruplara mensup kişilerce kullanılabilir olmaması dijital sağlık hizmetlerinde eşitlik kavramını tartışmaya açmaktadır. Nitekim, Covid-19 salgını

⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, "Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi'nden 10 Bin 536 Kişi Yararlandı", 21 Eylül 2023, erişim linki: <https://wkc.who.int/our-work/health-emergencies/knowledge-hub/community-disaster-risk-management/vulnerability-and-vulnerable-populations>, erişim tarihi: 13 Eylül 2024.

⁵² Cynthia Williams ve Di Shang, "Telehealth Usage Among Low-Income Racial and Ethnic Minority Populations During the Covid-19 Pandemic: Retrospective Observational Study," *Journal of Medical Internet Research*, Cilt:29, Sayı:9, 2023, ss.5-6.

sırasında özellikle tele-sağlık hizmetleri sayesinde salgın ile mücadele daha kolay hale gelmiştir.⁵³

Bir diğer teknolojik çıktı olan yapay zeka (YZ) teknolojisi sağlık sektöründe kişilerin sağlık hizmetlerine erişimini arttırırken aynı zamanda verimliliğin de artmasını sağlamıştır.⁵⁴ Ancak sağlıkta kullanılan YZ konusundaki endişe, sistem içinde eşitsizlikler yaratma potansiyeline sahip olmasıdır. YZ, verilerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir algoritma kullanarak bu verilerin dijital bir ortamda kullanılması ile çalışır. Savunmasız gruplar açısından yeterli veri girişi yapılmaz ise YZ kökenli sağlık hizmetlerinden savunmasız gruplar yeterince yararlanamayacaklar ve neticede ayrımcılığa maruz kalacaklardır. Avrupa Konseyi'nin de vurguladığı gibi YZ teknolojisinde ayrımcılık tehlikesi özellikle savunmasız gruplar açısından bir tehdit olabilir. YZ ve teknoloji ile sorumlu otoriteler savunmasız grupların dijital sağlık hizmetlerine adil bir şekilde erişimini sağlamak ve insanların eşit bir şekilde temsil edilmesini teşvik etmek zorundadır.⁵⁵ Bahsi geçen bu yükümlülük her ne kadar Türk iç hukukunda henüz şekillenmemiş ise de yakın gelecekte bu yükümlülük göz önünde bulundurulmak zorunda kalınacaktır. Çünkü dijital sağlık hizmetleri sosyal hizmetler ile beraber düşünölmek zorundadır.

4. Savunmasız Grupların Kültürel Geleceği İçin Kültürel Haklar

Kültür, pek çok farklı açılardan incelenmiş ve tanımlanmaya çalışılmış bir kavramdır. Biraz geçmişe gidilecek olunur ise tarihsel önemi de olan tanımına göre kültür insanların sahip oldukları bir

⁵³ Ayşegöl Ertuğrul, "Sars-Cov-2 (Covid-19) Pandemisi ve Dijital Sağlık," *Çocuk Sağlığında Sars-Cov-2 (Covid-19)*, İlnur Bostancı (ed.), Türkiye Klinikleri, Ankara, 2020, ss.140-143.

⁵⁴ Betül Akalın ve Ölkü Veranyurt, "Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ," *Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2020, ss.136-137.

⁵⁵ "AI Could Worsen Health Inequities for UK's Minority Ethnic Groups - New Report," *Imperial News*, 24 Şubat 2022, erişim linki: <https://www.imperial.ac.uk/news/230413/ai-could-worsen-health-inequities-uks/>, erişim tarihi: 24 Ekim 2023.

bütünlüktür. Bir diğer ifade ile insanların pek çok farklı öğreniminin ve pek çok özelliğinin, ahlak ve gelenek gibi, bir araya geldiği bir bütünlüktür.⁵⁶ Günümüzde internet teknolojisi ile şekillenen yaşam elbette kültür kavramını da etkilemektedir. Klasik anlamdaki tanımların geçerliliği tartışılmaz kabul edilebilir ise de artık teknoloji ile birlikte oluşan ve gelişen bir başka kavram dijital kültür olmuştur. En geniş şekli ile dijital kültür internet ile birlikte varlık bulmuş olan kültür şeklinde anlaşılabilir.

Kültür ve hukukun buluştukları nokta ise kültürel haklardır. Kültürel haklar, bireysel olarak ve topluluk halinde herkesin insanlıklarını, dünya görüşlerini, varoluşlarına ve gelişimlerine verdikleri anlamları geliştirme ve ifade etme haklarını kapsamaktadır. Bir diğer ifade ile kültürel haklar, toplumun bir parçası ve karakteristik farklılıkları olan kişilerin kendilerine ait olan bu farklılıklarını, kültürlerini, yaşatma çabalarıdır.⁵⁷ Kültürel hakların kullanılabilir olması bir toplumda değerli bir varlık olarak kabul edilebilecek kültürel çeşitliliğe doğal olarak katkıda bulunur. Bu açıdan kültürel hakların geliştirilmesi elzemdir.⁵⁸ Kültürel haklar, kültürel kimliğin korunması için büyük önem taşımaktadır. Özellikle kültürel çoğulculuğun bir simgesi olan kültürel haklar kavramı savunmasız gruplar, örneğin çoğuluktan farklı kültürel değerlere sahip gruplar, açısından son derece önemlidir. Çünkü bu tarz savunmasız gruplar açısından kültürel özellikleri korumak ve gelecek nesillere aktarmak kültürel hakların kullanımı ile yakından ilişkilidir.

Tüm bu tartışmaların ışığında öncelikle kültürün dijitalleşme ile ilişkisi ve bu durumun savunmasız grupların kültürel haklarını nasıl

⁵⁶ Edward Brunett Tylor, *The Origins of Culture and Religion in Primitive Culture*, Harper & Brothers, New York, 1958, s.1.

⁵⁷ Mustafa Erdoğan, "İnsan Hakları Haftasında Kültürel Haklar," *Özgürlük Araştırmaları Derneği*, 10 Aralık 2019, erişim linki: <https://oad.org.tr/blog/in-san-haklari-haftasinda-kulturel-haklar149/>, erişim tarihi: 22 Ekim 2023.

⁵⁸ Asbjorn Eide, "Cultural Rights and Minorities: Essay in Honour of Erica-Irene Daes," *Justice Pending: Indigenous Peoples and Other Good Causes*, Gudmundur Alfredsson ve Maria Stavropoulou ed., Martinus Nijhoff, Lahey, 2002, ss.83-97.

etkilediğini anlamak için dünyadaki örneklerden bir tanesi incelenmelidir. Kültürel haklar, teknoloji ve savunmasız gruplar arasındaki etkileşimin dikkate değer bir örneği Meksika'da yürütülen bir pilot projede gözlemlenebilir. UNESCO liderliğindeki Yerli ve Topluluk Medyası için Sanal Okul girişimi, teknolojik ilerlemelerin azınlık ve yerli halklara nasıl fayda sağlayabileceğinin en iyi örneğidir. Bu projenin amaçlarından bir tanesi Yerli ve Topluluk Medyası için Sanal Okulu'nu gerçekleştirmektir. Bu okulun amacı bölgesel bağlantıları güçlendirerek sinerji yaratmak, kültürel ve dilsel çeşitliliklerini teşvik etmek için bilgi alışverişinde bulunmaktır.⁵⁹ Sonuç olarak, katılımcı 62 kişiden 33'ü programı başarıyla tamamlamıştır. Bu proje, teknolojik ilerlemelerin insan hakları, kültürel haklar ve kültürel çeşitliliğe ilişkin uluslararası değerlerin korunması ve desteklenmesine nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Dijital kültürün getirdiği bazı kavramsal pratiklerin, örneğin çevrimiçi sözlükler, ansiklopediler ve sosyal medya paylaşım platformları, savunmasız gruplar üzerindeki etkisi ise son derece kritiktir. Bu teknolojik araçlar savunmasız grupların kültürel kimlikleri ve hakları için bir etkileşim aracı olmaktadır. Bir başka ifade ile bu araçlar ile farklı kültürel kimlikler birbirleri ile etkileşerek farklılaşma sağlamaktadır ve dijitalleşme ile beraber etkileşim içerisine giren kültürler öz yapılarını yitirebilmektedir. Ayrıca, çevrimiçi nefret söylemleri başlığında değinildiği üzere çevrimiçi nefret söylemleri dijital ortamlarda daha hızlı yayılmaktadır. Bu açıdan savunmasız gruplar kültürel haklarını kullanmakta veya kendilerini ifade etmekte sessizliğe bürünebilmekte ve kendi kendilerini susmayı tercih etmektedirler.⁶⁰ Konu ile ilgili olarak katılımcı sözlükler ve sosyal medya üzerinden

⁵⁹ UNESCO Mexico, "Virtual School for Indigenous and Community Media (VSICM)," 11 Ağustos 2023, erişim linki: <https://www.unesco.org/en/node/87168>, erişim tarihi: 11 Ekim 2023.

⁶⁰ Cameran Ashraf, "Exploring The Impacts Of Artificial Intelligence On Freedom Of Religion Or Belief Online," *The International Journal of Human Rights*, Cilt:26, Sayı:5, 2021, s.775.

savunmasız gruplara karşı çevrimiçi nefret söylemler bu olumsuz etkiyi doğurabilmektedir.⁶¹

Hukuksal açıdan dijital ortam ve kültürün bulunduğu bir diğer kavram ise fikri haklardır. Özellikle belli kültürel motifleri içeren resim, şiir veya müzik gibi eserlerin hukuki olarak korunması savunmasız grupların kültürel haklarının ve kültürel miraslarının korunması açısından son derece önemlidir. Kültürel miras verilerinin arşivlenmesi ve ulaşılması dijital ortamlarda daha kolay olabileceken özellikle savunmasız gruplara ait belli kültürel motifleri içeren eserlerin hak sahiplerinin korunması da sağlanmalıdır. Bu aşamada Türk iç hukukunda 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu madde 25 eser sahiplerinin haklarını dijital ortamda da korumaya çalışmıştır.⁶²

Devletlerin internet ortamında insan hakları, kültürel haklar, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve kültürel çeşitliliğin ilerletilmesi için aktif savunuculuk yapmaları büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle savunmasız gruplar kültürel haklarını internet ortamında da kullanabilmelidirler. Dijitalleşme savunmasız grupların kültürel haklarını olumlu ve olumsuz şekilde etkileyebilmektedir.

5. Savunmasız Gruplar, Dijital Okuryazarlık Ve Dijital Aktivizm

Dijitalleşme ile birlikte bilgiye ulaşmak ve kullanmak konusunda ortaya çıkan bir diğer kavram dijital okuryazarlıktır. Dijital okuryazarlık, dijital teknolojiler tarafından kolaylaştırılan bir toplumda varlık göstermek için gereken yetenek ve yeterlilik olarak

⁶¹ Rıdvan Yücel ve Muhammet Bilal Arık, "Bir Dijital Kültür Örneği Olarak Katılımcı Sözlükler ve Türkiye'deki Görünümleri," *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları*, Cilt:3, Sayı:2, 2020, s.165.

⁶² *Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu*, "Madde 25: Bir eserin aslını veya çoğaltılmış nüshalarını, radyo-televizyon, uydu ve kablo gibi telli veya telsiz yayın yapan kuruluşlar vasıtasıyla veya dijital iletim de dahil olmak üzere işaret, ses ve/veya görüntü nakline yarayan araçlarla yayınlanması ve yayınlanan eserlerin bu kuruluşların yayımlarından alınarak başka yayın kuruluşları tarafından yeniden yayınlanması suretiyle umuma iletilmesi hakkı münhasıran eser sahibine aittir."

tanımlanabilir.⁶³ Dijital okuryazarlık tanımı genellikle bilgi ile etkileşim kavramlarını birbirine bağlamaktadır. Ancak, dijital okuryazarlık toplumun tüm kesimleri tarafından kullanılan bir imkan olmadığından sınırlı dijital okuryazarlık kavramı da mevcuttur. Sınırlı dijital okuryazarlık ile karakterize edilen bireyler, teknolojik araçları ve ağa bağlı cihazları kullanarak bilgiyi etkin bir şekilde gezinme, anlama, değerlendirme, üretme ve yayma becerileri yönünden eksikliklere sahiptir. Bu kavram en çok savunmasız gruplar açısından risklidir. Çünkü, çevrimiçi kaynaklara yeterli erişimlerinin olmaması halinde zaten savunmasız durumda olan bu grupların insan haklarını dijital ortamlarda kullanabilmeleri de tehlikeye girebilecektir. Bu durum ise dijital kaynakların ve dijital insan haklarının kullanımında bir eşitsizlik yaratacaktır. Dijital okuryazarlık ile ifade özgürlüğü arasında bir bağlantı söz konusudur. Nitekim, "ifade ve medya özgürlüğü hakkına ilişkin temel ilkeler ve uluslararası standartlar dijital medya ve bilgi okuryazarlığının bir parçasıdır."⁶⁴ Savunmasız gruplar için dijital okuryazarlık, ifade özgürlüğünü ve medya özgürlüğünü tam olarak kullanılmasını ifade eder. Bu durum ise savunmasız grupların insan hakları bağlamında seslerini duyurma fırsatını getirmektedir. Dijital okuryazarlık becerileri ayrıca savunmasız grupların siyasal katılımını artırmaya da yardımcı olabilir. Günümüz genç nüfusun artan siyasal katılımı ile yeni medya araçlarını özellikle dijital medya teknolojilerini kullanmaları arasında bir bağlantı olduğu kabul edilmelidir.⁶⁵ Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal medya kullanımı savunmasız

⁶³ Yakup Özkaya ve Veysel Erat, "Türkiye'de dijital okuryazarlık çalışmaları: Literatüre dayalı nitel bir araştırma," *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Dijitalleşme Özel Sayısı, 2022, s.241

⁶⁴ Article 19, "UN: Promote Digital, Media, And Information Literacy", 5 Temmuz 2023, erişim linki: <https://www.article19.org/resources/un-promote-digital-media-and-information-literacy/>, erişim tarihi: 18 Ekim 2023

⁶⁵ Matthew Luttig ve Cathy J. Cohen, "How Social Media Helps Young People - Especially Minorities and The Poor - Get Politically Engaged," *The Washington Post*, 9 Eylül 2016, erişim linki: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/09/09/how-social-media-helps-young-people-especially-minorities-and-the-poor-get-politically-engaged/>, erişim tarihi: 13 Haziran 2024.

gruplar açısından daha fazla siyasi katılımı beraberinde getirmektedir. Çünkü, Afro-Amerikalılar, Latinler ve Asyalı Amerikalılar siyasi bilgi için sosyal medyanın en aktif kullanıcılarıdır.⁶⁶ Ayrıca, savunmasız grupların kimlikleri ve dijital okuryazarlık arasında bir korelasyon olduğu görülmektedir.⁶⁷ Çünkü savunmasız gruplara mensup bireyler arasında gelişmiş dijital okuryazarlığın kendilerini keşfetme ve özgün kimliklerini benimseme olasılığına daha fazla katkıda bulunması beklenmektedir. Gençler arasında teknolojinin özellikle de sosyal medyanın her alanda kullanımı kimlik keşfi süreçlerinde bir dijital ekoloji⁶⁸ yaratmaktadır. Bu durum ise kişilerin kendi kimlikleri hakkındaki farkındalıklarını geliştirirken aynı zamanda bu kimlikleri nedeniyle karşılaştıkları insan hakları ihlallerinin daha fazla idrakinde olmalarını sağlayabilir. Ayrıca, Covid-19 salgını göstermiştir ki dijital okuryazarlık oldukça önemli bir insan hakkı meselesidir. Dijital sağlık okuryazarlığı savunmasız grupların ihtiyaçlarının belirlenmesi açısından da önem arz etmektedir.⁶⁹ Dijital sağlık okuryazarlık Covid-19 salgınında olduğu gibi acil durumlarda özellikle savunmasız gruplar açısından dijital sağlık hizmetlerine ulaşma konusunda hayati öneme sahiptir. Covid-19 salgını sırasında uygulanan yasaklar ve izolasyon ile birlikte özellikle 65 yaş üstü kişiler için “düşük dijital okuryazarlık düzeylerinin neden olduğu dijital eşitsizlik ortamı, pandemi döneminde zirveye ulaşmış ve halihazırda bilinen ve gri dijital ayırım olarak adlandırılan sosyolojik durumun daha net kavranmasına yol açmıştır.”⁷⁰ Türkiye’de internet gibi dijital teknolojinin imkanlarının kullanımı %90’ın üzerindedir ve bu oran Türkiye’deki kişilerin dijital ortam ile ne

⁶⁶ İbid.

⁶⁷ Charmaraman, Hernandez ve Hodes, ss. 188-214.

⁶⁸ İbid., s.190.

⁶⁹ Aylin Tutgun-Ünal Ekinci ve Nevzat Tarhan, “Dijital Sağlık Okuryazarlığı Üzerine Bir Alanyazın İncelemesi,” *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2021, s.153.

⁷⁰ Pelin Önder Erol, “Pandemide Dijital Ayırım, Yaşlılar ve Etik,” *Pandemi Etiği*, Cemal Hüseyin Güvercin (ed.), Türkiye Klinikleri, Ankara, 2022, s.23.

denli iç içe olduğunu göstermektedir.⁷¹ Dijital çağ ile entegrasyon seviyesi yüksek olan Türkiye’de dijital okuryazarlık kavramı gün geçtikçe daha da önemli hale gelmekte ve özellikle üniversitede eğitim gören gençler arasında önemsenip benimsenmektedir.⁷² Ancak, her şeye rağmen savunmasız gruplar açısından dijital okuryazarlık konusuna önem verilmesi gerekmektedir⁷³ ki bahsi geçen entegrasyon en üst seviyede gerçekleşebilsin ve dijital ortamda hak ve özgürlükler korunabilsin. Savunmasız grupların, özellikle çocukların, karşı karşıya kalacakları siber saldırılara veya siber zorbalıklara karşı korunmaları yine dijital okuryazarlık bilincinin yüksek olması ile mümkün kılınabilir.⁷⁴

Türkiye dahil olmak üzere internetin yaygın kullanıldığı ülkelerde dijital aktivizm kavramı alternatif medya ve yeni toplumsal hareketler ile ilişkilidir. Nitekim, savunmasız gruplar açısından da önemli olan bu ilişki bağlamında “alternatif söylemin ağırlık kazandığı alternatif iletişim mecralarında, çoğunluktan yana değil, çoğulculuktan/çok seslilikten/çok kültürlülükten yana, toplumda sesini duyuramayan savunmasız ve azınlıkta kalan grupların sesine”⁷⁵ kulak verilmektedir. Yeni toplumsal hareketler ve dijital aktivizm savunmasız grupların hak arayışlarını anlamak açısından önemlidir. Dijital aktivizm dijital platformların herhangi bir biçimde toplumsal gelişmeyi

⁷¹ Zeliha İnci Karabacak ve Ayşe Aslı Sezgin Büyükalaca, “Türkiye’de Dijital Dönüşüm ve Dijital Okuryazarlık,” *Türk İdare Dergisi*, Cilt:91, Sayı:488, 2019, s.329.

⁷² Bahattin Yalçınkaya ve Mehmet Oytun Cibaroğlu, “Dijital Vatandaşlık Algısının İncelenmesi: Ampirik Bir Değerlendirme,” *BMIJ*, Cilt:7, Sayı:4, 2019, s.1204.

⁷³ Tirşe Erbaysal Filibeli, Can Ertuna ve Yağmur Çenberli, “Türkiye’de Medya ve Demokrasi: Medyada Çoğulculuğu İzleme Raporu Üzerine Bir Analizi,” *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı:37, 2022, s.155.

⁷⁴ Erdi Erdoğan, “Dijital Okuryazarlık ve Siber Zorbalık: Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Bir İlişkisel Tarama Araştırması”, *International Journal Of Field Education*, Cilt:7, Sayı:2, 2021, ss.61-76.

⁷⁵ Derya Erdem, “Yeni Medyada Alternatif Söylem: Bianet.org Sitesinde Gezi Haberlerinin Analizi” *İnteraktivizm Direnişin @hali*, Savaş Çoban (ed.), Yeşil Düşünce Derneği, İstanbul, 2014, s.51.

destekleme veya karşı çıkma aracı olarak kullanılmasını ifade eder. Dijital aktivizmde hızlı örgütlenme kabiliyeti dijital teknolojinin imkanları sayesinde kolaydır. Bu özelliğinin yanı sıra dijital aktivizm hiyerarşik güç çatışmalarını ortadan kaldırdığından daha iyimser bir çerçevede etkin örgütlenmeyi kolaylaştırmaktadır.⁷⁶ Bu yönü ile dijital aktivizm aynı zamanda bir insan hakkı olan barışçıl toplanma özgürlüğünün korunduğu ve etkili olduğu bir ortam sunmaktadır. Dijital aktivizm, savunmasız grupların insan haklarına ilişkin endişelerini dile getirmeleri ve etkileşime girmeleri için benzersiz fırsatlar yaratmıştır. Bu olgunun arkasındaki yeni medya teknolojileri ve anlayışı maliyetin azlığı, etkinlik gücü,⁷⁷ erişim kolaylığı ve hiyerarşik kısıtlamaların olmaması ile daha da cazip hale gelmektedir. Ancak, dijital teknolojilerin kontrolünün daha zor oluşu ve internet ortamında anti-demokratik uygulamalara daha kolay maruz kalınması dezavantajları akıllara getirmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde dijital aktivizm adı altında savunmasız gruplara karşı kötü niyetle hareket eden, çevrimiçi nefret söylemlerinde bulunan ve örgütlenmek için dijital mecraları kullanan grupların da var olabileceği unutulmamalıdır.

Türkiye’de dijital aktivizmin bir örneği Roman vatandaşların sosyal medya üzerinden Roman Araştırma Merkezi adıyla örgütlenmeleridir.⁷⁸ Bu örgütlenme ile Roman vatandaşlar çevrimiçi ortamda paylaşımlar yaparak kültürlerini yaşatmaya ve sorunlarını gündeme getirmeye çalışmaktadırlar. Bir diğer savunmasız grup olan engelli bireylerin dijital ortamda yürüttükleri aktivizm hareketleri ise daha çok sosyal medya araçları etrafında toplanmıştır. Bu doğrultuda engelli bireyler, eski adı ile Twitter yeni adı ile X üzerinden #EngelliKotasıYüzde5, #Reis3binEngelliÖğrMüjde, #EngelliÖğrtmlre3bin Atama gibi etiketler ile seslerini duyurmaya çalışmış ve hatta Cumhurbaşkanı’na kadar ulaşabildikleri bir aktivizm örneği

⁷⁶ İbid.

⁷⁷ Leah Lievrouw, *Alternative and Activist New Media*, Polity Yayınları, Cambridge, 2011, s.2.

⁷⁸ Facebook sosyal medya sayfası <https://www.facebook.com/groups/253556578354156/> üzerinden ulaşılabilir.

göstermişlerdir.⁷⁹ Dijital aktivizmin bir diğer başarılı örneği ise Sen de Anlat platformudur. İnternet sitesi üzerinden faaliyetlerini sürdüren bu özellikle kadınların maruz kaldıkları veya şahitlik ettikleri taciz veya saldırıları paylaşmak üzere oluşturulmuş bir dijital platformdur. Bu platformdaki paylaşımlar gerek kadınların ortak meseleler üzerinde bir kanıya varmalarını gerekse hukuki ve psikolojik destek almalarını sağlamaya yöneliktir.⁸⁰

Özetle, savunmasız grupların insan haklarını korumaları, kullanmaları, dijitalleşme ile kolaylaşan hak ihlallere karşı ortak duruş sergilemeleri, yani dijital çağın getirdiği ikilemleri ortadan kaldırebilmeleri için dijital okuryazarlık ve dijital aktivizm kavramlarının tam olarak benimsenmeleri şarttır.

SONUÇ

Dijital teknolojinin gelişmesi ile birlikte hukuksal konuların dijital platformlara taşınması insan hakları hukukunu önemli ölçüde etkilemiştir. Dördüncü nesil insan hakları olarak da kabul edilebilen dijital insan haklarının getirdiği pek çok muhatap ve sorun arasında savunmasız gruplar en önemli aktörlerindedir. Savunmasız gruplar için tehdit oluşturan konuların başında hukukun temel ilkelerinden olan ayrımcılık yasağının ihlali ve ötekileştirme aracı olarak çevrimiçi nefret söylemleri gelmektedir. Bu söylemler sosyal medya platformlarında ve internet sitelerinde belirli bir gruba yönelik nefret içerikli mesajların paylaşılmasına ortam hazırlar. Çevrimiçi nefret söylemi, daha kolay çoğaltılabilir ve yayılabilir olduğundan savunmasız grupların insan haklarına daha kolay zarar verebilecek niteliktedir. Ancak, teknolojinin kullanımının yarattığı bu olumsuzluk yine teknoloji sayesinde önlenabilir. Savunmasız grupları çevrimiçi nefret söylemlerinden korumak için yasal reformlara, pratik önlemlere ve uluslararası iş birliğine ihtiyaç vardır. Çünkü çevrimiçi nefret söylemleri, uluslararası

⁷⁹ Övünç Meriç-Fermanoğlu, "Çevrimiçi Hariciler: Türkiye'de Dijital Engelli Aktivizmi Üzerine Bir Araştırma," *Istanbul University Journal of Communication Sciences*, Sayı:56, 2019: s.145.

⁸⁰ "Sen De Anlat", erişim tarihi: 13 Kasım 2023, erişim linki: <https://sendeanlat.harassmap.org/tr>.

hukuk ve Türk hukuku çerçevesinde insan haklarının temel değerleriyle gelişmektedir.

Dijital çağda savunmasız grupları etkileyen bir diğer konu ise dijital sağlık hakkıdır. Dijital sağlık hakkı özellikle Covid-19 salgını sürecinde insanların sağlık hizmetlerine her an erişebilmelerine olanak sağladığı için önemli hale gelmiştir. Dijital araçlar ilgili verilerin doktorlar ve hastalar arasında engel olmaksızın iletilmesine olanak sağladığından savunmasız grupların sağlık hakkına olumlu katkılarda bulunmaktadır. Ancak, özellikle kişilik hakları kapsamında bu gruplara ait hassas sağlık verilerinin korunması ve ayrımcılığın önlenmesi çok önemlidir. Çünkü savunmasız grupların sağlık verilerine dijitalleşme ile daha kolay erişim sağlanabilmektedir. Ayrıca, bir yandan dijital ortamın savunmasız grupların ruh sağlıkları açısından olumsuz etkilerinden söz edilirken diğer yandan ise sağlık hizmetlerine dijital ortamda eşit erişimin önemi ön plana çıkmıştır. Bu açıdan öncelikli meselelerden bir tanesi yapay zekanın sağlık hizmetlerine entegrasyonunda savunmasız grupların bir insan hakkı ihlali olan ayrımcılığa maruz kalmaya karşı korunmasıdır. Bir diğer ifade ile savunmasız grupların sağlık hizmetlerine erişiminde eşitsizlikler yaratabilecek veri girişi riskinin ortadan kaldırılması gereklidir.

İnsanlar bedensel ve ruhsal varlıklarının yanında kültürel varlıklara sahiptirler. Savunmasız grupların kültürel hakları ile dijital ortamlar arasındaki ilişki kültürel kimliklerinin ve kültürlerinin devamı için çok önemlidir. Dijital ortamda yaşayacak olan kültürel haklar özellikle farklı kültürel değerlere sahip gruplar için kültürel kimliğin korunması ve refahı için gereklidir. Dijital ortamlar bu kültürel hakların daha kolay yaşamasını sağlayabilir. Ancak diğer yandan kültürlerin kaybolmasına veya çevrimiçi nefret söyleminin yaşandığı durumlarda savunmasız grupların kültürel haklarını kullanmaktan vazgeçmelerine de neden olabilmektedir. Hukuksal açıdan kültürel hakların korunması aynı zamanda telif haklarını da ilgilendirmektedir.

Tüm bu tartışmaların yanı sıra dijital okuryazarlık ve dijital aktivizm savunmasız gruplara yönelik insan hakları ihlalleri ile mücadele etmek için etkin araçlar olabilir. Konu ile ilgili olarak önemli bir diğer kavram da dijital sağlık okuryazarlığıdır. Bu okuryazarlık

kavramının geliştirilmesi ve desteklenmesi özellikle savunmasız grupların dijital sağlık hizmetlerinden dolayısı ile bir insan hakkı olan sağlık hakkından yararlanmalarını sağlayacaktır. Dijital okuryazarlık, dijital bilgiyi anlamayı ve etkili bir şekilde kullanmayı içerirken dijital aktivizm savunmasız grupların teknolojik araçları ve ağa bağlı cihazları kullanarak toplumsal reformlar için çabalamasıdır. Dijital aktivizm, yakın gelecekte toplumların yaşayacakları reformların ayak seslerini içermektedir. Ayrıca bu kavramın sadece sanal ortamda kalmayan sahaya da yansıyan bir aktivizm çeşididir. Tüm bu yönleri ile her iki kavram başta insan hakları olmak üzere hukuk ve dijitalleşmenin birbirini ne denli etkilediğini göstermektedir.

Dijital çağ ile beraber şekillenen insan hakları meseleleri savunmasız gruplar merceğinde incelendiğinde dijital çağın insan hakları üzerinde ne denli ikilemler yaratabildiği görülebilir. Teknolojik gelişmeler bir yandan savunmasız grupların insan haklarını kullanmaları ve korumaları için imkanlar sağlarken diğer yandan savunmasız grupların insan haklarını daha kolay ihlal edilebilir ve hassas bir duruma sokmaktadır. Kısacası dijital çağ ve savunmasız grupların insan hakları konularındaki etkileşimleri olumlu imkanlar ve olumsuzlukları bir arada barındırmakta ve bir madalyonun iki farklı yüzünü hatırlatmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Peer-Review: Externes Peer-Review-Verfahren.

Interessenkonflikt: Der/die Autorinnen unterliegt/unterliegen keinem Interessenkonflikt.

Finanzielle Unterstützung: Der/die Autorinnen erklärt/en, dass diese Studie keine finanzielle Unterstützung erhalten hat.

EXTENDED SUMMARY

The term vulnerable groups refer to people that are at an increased risk of experiencing physical or mental injury, as well as hostility in the context of society. The advent of the internet era has provided these people with options that have never been available before to exercise and protect their human rights. However, it also fosters a complex environment where human rights violations can occur more easily.

The rise of hate speech targeting vulnerable populations on the internet exemplifies these issues. Online hate speech has a significant and negative impact on particularly vulnerable groups' human rights and societal participation. Their dignity suffers, discrimination intensifies, and they often find themselves excluded from society. The anonymity and reach of digital platforms, which contribute to the propagation of hate speech, exacerbate the widespread nature of the problem. Even if these obstacles exist, technology also provides tools that can identify and prevent hate speech from occurring. Sophisticated algorithms and community reporting methods can identify and mitigate harmful information, providing a measure of protection to vulnerable populations.

During the Covid-19 epidemic, the right to health, which is an essential human right, has seen a rise in importance for vulnerable organisations. Digitalization has significantly improved the accessibility of health services with the advent of telemedicine and online health consultations. This has greatly benefited those who are unable to access conventional medical facilities. On the other hand, the transition towards digital health care is also associated with several serious risks. Particularly vulnerable individuals are at risk of having their privacy and rights violated as a result of data security breaches and discriminatory behaviours in digital health records. Protecting vulnerable groups' digital health rights is absolutely necessary for their overall health and wellbeing.

The digital environment's ability to express cultural rights is crucial for the cultural existence of typically marginalised groups. Digital platforms can facilitate the practice and diffusion of cultural identities and traditions, thereby fostering a sense of community and belonging. Additionally, digitalisation has

the potential to have a detrimental effect on cultural identities. The dominance of mainstream digital material may marginalise minority cultures, potentially leading to a loss of cultural variety.

Digital literacy and digital activism are two significant ideas that have emerged as a result of the convergence of human rights, vulnerable populations, and the digital sphere. Equipping socially vulnerable groups with the necessary skills to achieve digital literacy enables them to navigate and use digital platforms effectively. Recognising potential dangers and understanding their rights when using the internet are two examples. In contrast, digital activism offers a potent instrument for advocacy and mobilisation, which is a significant advantage. It provides vulnerable groups with the opportunity to express their concerns, advocate for their rights, and hold those responsible for abuses of human rights accountable for their actions.

In the framework of human rights legislation and vulnerable populations, this study investigates the dual nature of digitalization and attempts to understand its implications. This article looks at the beneficial effects, such as enhanced accessibility and empowerment, as well as the negative implications, which include higher chances of infractions and cultural loss. By examining these dynamics, the purpose of this article is to give a thorough understanding of how the digital age impacts vulnerable people's human rights. Additionally, the research intends to identify methods for limiting unfavourable consequences while simultaneously boosting the advantages.

KAYNAKÇA

- ACAY, Fırat. "Sosyal Medya Aracılığıyla Hakaret Suçu ve Suçun Tespitine İlişkin Uygulamalar," İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:7, Sayı 1, Haziran 2021, ss. 71-140.
- AKAD, Mehmet / DİNÇKOL, Bihterin Vural / BULUT, Nihat. Genel Kamu Hukuku, Der Yayınları, İstanbul, 2018.
- AKALIN, Betül / VERANYURT, Ülkü. "Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ," Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Dergisi Cilt:2, Sayı:2, 2020, ss. 131-141.
- AKGÜL, Mahmut. "Çevrimiçi Ortamlarda Nefret Söylemi: Ekşi Sözlük'te 65 Yaş Üstü Sokağa Çıkma Yasağı Tartışmaları", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı:51, 2020, ss. 57-78.
- ALEMANJİ, Aminkeng A. / MEIJER, Clara Marlijn / KWAZEMA, Martins / BENYAH. Francis Ethelbert Kwabena (ed.), Contemporary Discourses in Social Exclusion. Londra: Palgrave Macmillan, 2023.
- ALP, Hakan. "Çingenelere Yönelik Nefret Söyleminin Ekşi Sözlük'te Yeniden Üretilmesi," Ankara Üniversitesi İlef Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 2016, ss. 143-172.
- AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ. Renaud / Fransa (13290/07) 25 Şubat 2010.
- ARTICLE 19. "UN: Promote Digital, Media, And Information Literacy", 5 Temmuz 2023, erişim linki: <https://www.article19.org/resources/un-promote-digital-media-and-information-literacy/>, erişim tarihi: 18 Ekim 2023.
- ASHRAF, Cameran. "Exploring The Impacts Of Artificial Intelligence On Freedom Of Religion Or Belief Online," The International Journal of Human Rights 26, no.5, 2021, ss.1-35.
- ATASOY, Kemal. "Kişilik Hakkı Kapsamında Sosyal Medyada Kişisel Verilerin Korunması ve Veri Sahibinin Rızası", Marmara

Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 3, 2016, ss. 269-301.

AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI. Preventing And Responding To Hate Crimes A Resource Guide For NGOs in The OSCE Region, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Strazburg, 2009.

BAŞAR, Cansu Koç. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Ayrımcılık Yasağı Ve Eşitlik İlkesinin Etkin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme”, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 2, Aralık 2023, ss.751-785.

BAŞER, Selin. “Ruanda Soykırımı’nın Uluslararası Hukuktaki Soykırım Tanımı Kapsamında Değerlendirilmesi”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt: 18 Sayı: 41, 2023, ss. 225-256.

BOZOK, Nihan. Ben Değerliyim, Nar Taneleri: Güçlü Genç Kadınlar Mutlu Yarınlar Projesi. Sosyolojik Değerlendirme Raporu, Boyner Yayınları, İstanbul, 2011.

CHAN, Jason / GHOSE, Anindya / SEAMANS, Robert. “The Internet and Racial Hate Crime” MIS Quarterly, Cilt:40, Sayı:2, 2016.

CHARMARAMAN, Linda / HERNANDEZ, J. Maya / HODES, Rachel. “Marginalized And Understudied Populations Using Digital Media,” Handbook Of Adolescent Digital Media Use and Mental Health, Jacqueline Nesi, Eva H. Telzer ve Mitchell J. Prinstein (ed), Cambridge Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 2022, ss. 188-214.

CLARK, Caitlin. “Digital Technologies Could Remedy Health Disparities for Black Men,” Texas & M Today, Ağustos 2020, erişim linki: <https://today.tamu.edu/2020/08/04/digital-technologies-could-remedy-health-disparities-for-black-men/>, erişim tarihi: 04 Haziran 2024.

ÇALICI, Can / ÖZTÜRK, Erdin. “Siber Kültürün Temel Bileşenleri ve Kuşaklararası Dinamikleri,” Siber Psikoloji, Erdin Öztürk (ed.), Ankara, Türkiye Klinikleri, 2020, ss.56-62.

- ÇATLI, Mehmet / KESKİN, Salih. "İnsan Haklarının Değişime Açık Konusu: Dijital Vatandaşlık Kavramı Üzerine Bir İnceleme," Ombudsman Akademik, Cilt:7, Sayı: 14, 2021, ss 199-229.
- ÇINAR, Berkant / GÜNGÖR, Yıldız / UYAR, Sercan / TARHAN, Çiğdem. "Covid19 Pandemisinin Türkiye'deki Dijital Dönüşüm Süreçlerine Etkisi", Journal Of Research In Business, Cilt: 7, Sayı: 1, 2022, s.e91-102.
- DEMİRBAŞ, Timur. "Nefret Söylemi ve Nefret Suçları", Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan Özel Sayı, Cilt:19, 2017, ss. 2693 – 2701.
- DOWD, Rebekah. The Birth of Digital Human Rights, Palgrave Macmillan, Londra 2022.
- DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ. "Vulnerability and Vulnerable Populations", t.y., erişim linki: <https://wkc.who.int/our-work/health-emergencies/knowledge-hub/community-disaster-risk-management/vulnerability-and-vulnerable-populations>, erişim tarihi: 13 Eylül 2024.
- EIDE, Asbjorn. "Cultural Rights and Minorities: Essay in Honour of Erica-Irene Daes," Justice Pending: Indigenous Peoples and Other Good Causes, Gudmundur Alfredsson ve Maria Stavropoulou (ed.), Martinus Nijhoff, Lahey, 2002, ss. 83-97.
- EKİNCİ, Yücel / TUTGÜN-ÜNAL, Aylin / TARHAN, Nevzat. "Dijital Sağlık Okuryazarlığı Üzerine Bir Alanyazın İncelemesi," Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, 2021, ss. 148-165.
- ERDEM, Derya. "Yeni Medyada Alternatif Söylem: Bianet.org Sitesinde Gezi Haberlerinin Analizi" İnteraktivizm Direnişin @hali, Savaş Çoban (ed.), Yeşil Düşünce Derneği, İstanbul, 2014, s.51.
- ERDOĞAN, Erdi. "Dijital Okuryazarlık ve Siber Zorbalık: Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Bir İlişkisel Tarama Araştırması", International Journal Of Field Education, Cilt:7, Sayı:2, 2021, ss.61-76.

- ERDOĞAN, Mustafa. "İnsan Hakları Haftasında Kültürel Haklar," *Özgürlük Araştırmaları Derneği*, 10 Aralık 2019, erişim linki: <https://oad.org.tr/blog/insan-haklari-haftasinda-kulturel-haklar149/>, erişim tarihi: 22 Ekim 2023.
- EROL, Melih Uğraş. "Türkiye Örneğinde Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, Gelişen Teknoloji, Değişen Medya ve Toplum Anlayışı Arasındaki Etkileşimler", *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, 2023, ss. 219-251.
- EROL, Pelin Önder. "Pandemide Dijital Ayrım, Yaşlılar ve Etik," *Pandemi Etiği*, Cemal Hüseyin Güvercin (ed.), *Türkiye Klinikleri*, Ankara, 2022, ss.23-27.
- ERSOY, Uğur, "Çağımızın Pandemisi: Nefret Suçları," *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl:9, Sayı:35, Temmuz 2018, ss,111-174.
- ERTUĞRUL, Ayşegül. "Sars-Cov-2 (Covid-19) Pandemisi ve Dijital Sağlık," *Çocuk Sağlığında Sars-Cov-2 (Covid-19)*, İlknur Bostancı (ed.), *Türkiye Klinikleri*, Ankara, 2020, ss.140-143.
- FİLİBELİ, Tirşe Erbaysal / ERTUNA, Can / ÇENBERLİ, Yağmur. "Türkiye’de Medya ve Demokrasi: Medyada Çoğulculuğu İzleme Raporu Üzerine Bir Analizi," *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı:37, 2022, ss. 136-163.
- IMPERIAL NEWS. "AI Could Worsen Health Inequities for UK’s Minority Ethnic Groups - New Report," 24 Şubat 2022, erişim linki: <https://www.imperial.ac.uk/news/230413/ai-could-worsen-health-inequities-uks/>, erişim tarihi: 24 Ekim 2023.
- İNCEOĞLU, Yasemin / SÖZERİ, Ceren. "Ya Sev Ya Terk Et Ya Da...," *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları*, Yasemin İnCEOğlu ve Ceren Sözeri (ed.), *Ayrıntı Yayınları*, İstanbul, 2012, ss.23-38
- KARABACAK, Zeliha İnci / BÜYÜKALACA, Ayşe Aslı Sezgin. "Türkiye’de Dijital Dönüşüm ve Dijital Okuryazarlık," *Türk İdare Dergisi*, Cilt:91, Sayı:488, 2019, ss. 319-343.
- KARAN, Ulaş. "Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı ve Türk Ceza Kanunu’nun 122. Maddesinin Uygulanabilirliği", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı:73, 2007, ss.146-173.

- KARATAŞ, Mustafa / BARUT, Berçem. "Sosyal Hizmet Perspektifinden Göç ve Savunmasız Gruplar: IOM Raporları Üzerine Bir Araştırma", Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, 2021, ss.86-109.
- KARDEŞ, Servet. "Erken Çocukluk Döneminde Dijital Okuryazarlık", İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:21, Sayı: 2, 2020, ss.827- 839.
- KOÇ, Rezal. "Dijitalleşen Kültür Ya Da Kültürün Dijitalleşmesi: Dijital Kültür Kavramı," Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt:15, Sayı: 38, 2022, ss.500-513.
- KONUK, Nebiye / APAY, Yaprak. "Sosyal Medyada İşlenen Suçlara İlişkin Yargıtay Ceza Daireleri Kararlarının İçerik Analizi ile İncelenmesi," Yeni Yüzyılda İletişim Araştırmaları, Hasan Çiftçi (ed.), İksad Yayınları, Ankara, 2019, ss. 263-288.
- KUŞ, Oğuz. "Dijital Nefret Söylemini Anlamak: Suriyeli Mülteci Krizi Örneği Olayı Bağlamında BBC World Service Facebook Sayfasına Gelen Yorumların Metin Madenciliği Tekniği ile Analizi," İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 51, 2016, ss.97-121.
- LIEVROUW, Leah. Alternative and Activist New Media, Polity Yayınları, Cambridge, 2011.
- LUTTIG, Matthew / COHEN, Cathy J. "How Social Media Helps Young People - Especially Minorities and The Poor - Get Politically Engaged," The Washington Post, 9 Eylül 2016, erişim linki: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/09/09/how-social-media-helps-young-people-especially-minorities-and-the-poor-get-politically-engaged/>, erişim tarihi: 13 Haziran 2024.
- MECEK, Hüseyin. "İnsan Haklarında Semantik Bozum: İşkence'den Kötü Muamele'ye," Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2021, ss. 345-370.
- MERİÇ-FERMANOĞLU, Övünç. "Çevrimiçi Hariciler: Türkiye'de Dijital Engelli Aktivizmi Üzerine Bir Araştırma," İstanbul

University Journal of Communication Sciences, Sayı:56, 2019, ss.119-152.

ÖZKAYA, Yakup / ERAT, Veysel. "Türkiye'de dijital okuryazarlık çalışmaları: Literatüre dayalı nitel bir araştırma," Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Dijitalleşme Özel Sayısı, 2022, ss.240-256.

ÖZTEKİN, Hülya / ÖZTEKİN, Ahmet. "Dijital Oyunlarda Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil: Agar.io Örneği," Turkish Studies – Social, Cilt:15, Sayı:1, 2020, ss. 533-558.

PARLAKKILIÇ, Alaattin. "Covid-19 İle Mücadelede Dijital Teknolojilerin Kullanımı," Sağlık ve Toplum, Cilt: 33, Sayı: 1, 2023, ss. 40-51.

PEREPOLKİN, Serhii M. / PEREPOLKİN, Danylo S. / AVERİANOVA, Milena V. "Typology Of The Fourth Generation Of Human Rights", Journal of International Legal Communication, Cilt:1, Sayı:1, 2021: 91-101.

SEN DE ANLAT, t.y., erişim linki: <https://sendeanlat.harassmap.org/tr>, erişim tarihi: 13 Kasım 2023.

ŞİMŞİR, İsmail / METE, Buse. "Sağlık Hizmetlerinin Geleceği: Dijital Sağlık Teknolojileri," Journal Of Innovative Healthcare Practices, Cilt:2, Sayı:1, 2021, ss. 33-39.

TURHAN, Durmuş Gökhan. "Dijital Aktivizm," Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:26, 2017, ss. 26-44.

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Rehberi, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Yayını, Ankara, 2022.

TYLOR, Edward Brunett. The Origins of Culture and Religion in Primitive Culture, Harper & Brothers, New York, 1958.

UÇAR, Anıl Kaan. "Nefret Söylemi, Dijital Linç ve Twitter," Journal Of Social And Humanities Sciences Research, Cilt:8, Sayı:77, 2021, ss. 3110-3115.

- UNESCO Mexico. "Virtual School for Indigenous and Community Media (VSICM)," 11 Ağustos 2023, erişim linki: <https://www.unesco.org/en/node/87168>, erişim tarihi: 11 Ekim 2023.
- WILLIAMS, Cynthia / SHANG, Di. "Telehealth Usage Among Low-Income Racial and Ethnic Minority Populations During the Covid-19 Pandemic: Retrospective Observational Study," *Journal of Medical Internet Research*, Cilt:29, Sayı:9, 2023, ss. 1-9.
- VURGUN, Şanser. "Bir Savunmasız Grup Olan, HIV (İnsan İmmün Yetmezlik Virüsü) ve AIDS Taşıyıcılarının Hukuki Durumlarının İncelenmesi: Avrupa, ABD ve Türkiye Karşılaştırması", *Kesit Akademi Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 25, s. 568-587.
- YALÇINKAYA, Bahattin / CİBAROĞLU, Mehmet Oytun. "Dijital Vatandaşlık Algısının İncelenmesi: Ampirik Bir Değerlendirme," *BMIJ*, Cilt:7, Sayı:4, 2019, ss. 1188-1208.
- YANAGIZAWA-DROTT, David. "Propaganda and Conflict: Evidence from The Rwandan Genocide," *The Quarterly Journal of Economics*, 2014, ss. 1947-1994.
- YARGITAY 12. CEZA DAİRESİ. T.07.12.2018, E.2017/4286, K. 2018/1180.
- YARGITAY 12. CEZA DAİRESİ. T.02.02.2016, E. 2015/15291, K. 2016/1124.
- YILDIRIM AYKURT, Aylin. "21.Yüzyıl'da Sosyal Sorunlar ve Dezavantajlı Gruplar", *Journal of Awareness*, Cilt: 5, Sayı: 3, 2020, ss. 427-448
- YÜCEL, Rıdvan / ARIK, Muhammet Bilal. "Bir Dijital Kültür Örneği Olarak Katılımcı Sözlükler ve Türkiye'deki Görünümleri," *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları*, Cilt:3, Sayı:2, 2020, ss. 156-169.